

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ОБЛІКОВО-ФІНАНСОВИЙ ФАКУЛЬТЕТ**

Кафедра економічної теорії і суспільних наук

**Філософія (етика, естетика, логіка):
словник основних понять і термінів (для самостійної
роботи здобувачів вищої освіти спеціальності
201 «Агрономія» денної та заочної форм навчання)**

Миколаїв

2021

УДК 16/17+111.852(038)

Ф51

Друкується за рішенням науково-методичної комісії обліково-фінансового факультету Миколаївського національного аграрного університету від 20 травня 2021 р., протокол № 10

Укладач:

О.В. Марущак – канд. філос. наук, старший викладач кафедри економічної теорії і суспільних наук, Миколаївський національний аграрний університет

Рецензенти:

Н.В. Мірошкіна – канд. філос. наук, доцент кафедри права Приватного закладу вищої освіти «Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика»

Т.В. Березовська – канд. істор. наук, доцент, завідувач кафедри українознавства, Миколаївський національний аграрний університет

ВВЕДЕННЯ

Логіка, етика й естетика як частина філософії належать до циклу дисциплін навчального плану, вивчення якої є важливим чинником духовного збагачення, інтелектуального розвитку, формування світоглядно-методологічної парадигми молоді, визначення ціннісних орієнтирів особистої та соціальної активності громадянина.

Дисципліна покликана дати здобувачам вищої освіти цілісний виклад основних проблем філософії, а також ознайомити із принципами, законами логіки, методами та прийомами логічного мислення, наявними філософськими концепціями в їх поліфонічному і плюралістичному звучанні; ознайомлення здобувачів вищої освіти зі специфікою світоглядного освоєння людиною дійсності, історією виникнення і розвитку філософії, логіки, етики, й естетики провідними течіями, основними проблемами і понятійним апаратом цих форм знання; формування і розвиток у них теоретичного мислення, здатності застосовувати отримані знання на практиці.

РОЗДІЛ I. «Логіка»

Абстрактне мислення(від лат. abstractio – видалення, відвернення) – це процес раціонального відображення об'єктивного світу в поняттях, судженнях, умовиводах, гіпотезах, теоріях, що дозволяє проникати в сутність, закономірні зв'язки в насправді, творчо перетворювати її спочатку в теорії, а потім і на практиці.

Абстрагування (від лат. abstractio– видалення, відвернення) – мисленнєве виокремлення часткових або загальних ознак предметів або явищ (їх властивостей або відношень) і уявного відволікання їх від інших ознак.

Аксіома(від грец. акхіѳта — загальноприйняте, безперечне)– вхіднеположення, самоочевидний принцип. В дедуктивних наукових теоріях аксіомами називають основні вихідні положення чи твердження якоїсь теорії, що приймаються без доведень, і з яких шляхом дедукції, тобто чисто логічними засобами, одержують весь інший її зміст. У переносному значенні те, що не потребує жодних доведень.

Алогізм (від грец. а – не і logos – слово, вчення, думка) – міркування, у якому порушені законі й принципи логіки. Унаслідок порушення правил мислення містить помилку логічну.

Альтернатива (від лат. alter – один із двох) – складні судження, утворене з простих суджень за допомогою логічного сполучника (сувора диз'юнкція або диз'юнкція, що виключає).

Аналогія (від грец. analogia – відповідність, подібність, схожість) –

подібність предметів, явищ. Умовивід за **А.** (або просто А.) –

умовивід, у якому на підставі схожості об'єктів за якимись ознаками робиться висновок про можливу схожість за ін. ознаками.

Антитеза (від грец. antithesis – протиставлення) – судження, яке суперечить тезі доведення.

Аргумент (лат. argumentum, від arguo – доводжу, виявляю) – судження, за допомогою якого з'ясовується істинність іншого судження (тези).

Аргументація (лат. argumentatio – наведення аргументів) – наведення доказів на користь висунутого положення.

Аристотель (384–322 рр. до н.е.) – давньогрецький філософ, учений-енциклопедист, «батько формальної логіки».

Атрибутивне судження (лат. attributum – невід'ємний) – різновид суджень у логіці традиційній.

Безвідносне поняття – поняття, яке не знаходиться в безпосередньому зв'язку з іншими поняттями, напр., поняття «Всесвіт».

Верифікація – (від лат. veritas – істина, verificatio – надавання істини)

– встановлення істинного статусу тверджень за допомогою емпіричної перевірки.

Виведення – розумова операція одержання із наявних знань нового знання. Нове знання, одержане таким чином, – вивідне знання.

Вивід – ментальна дія, роздум, міркування, у процесі яких із будь-яких вихідних суджень (засновків), застосовуючи логіч. правила, одержують нове судження (висновок).

Видове поняття – поняття, яке відображує суттєві ознаки класу предметів, що є видом якогось роду. Підпорядковане поняття: його обсяг входить в обсяг ін.

Визначення, ДЕФІНІЦІЯ (від лат. definitio – визначаю межу) – логічна операція, за допомогою якої встановлюється зміст понять.

Визначення АКСІОМАТИЧНЕ – логіч. операція, спрямована на визначення терміна через наведення списку аксіом (постулатів).

Визначення, ВЕРБАЛЬНЕ – визначення, яке ґрунтується винятково на аналізі знаків і закодованої в них інформації.

Визначення, ГЕНЕТИЧНЕ (грец. genesis – джерело) – особливий тип визначення, а саме визначення через вказівку на способи створення, виникнення, здобуття, побудови об'єкта, що визначається. **Визначення, ІНДУКТИВНЕ** – визначення, за допомогою якого з деяких вихідних об'єктів теорії, використовуючи відповідні операції, будуються нові її об'єкти.

Визначення, НОМІНАЛЬНЕ – визначення, пов'язане з формулюванням значення поняття, з його простим перекладом або тлумаченням.

Визначення ОСТЕНСИВНЕ – визначення шляхом безпосереднього показу (демонстрації) об'єкта, для якого формулюється поняття.

Визначення РЕАЛЬНЕ – визначення, за допомогою якого об'єкт, що нас цікавить, виділяється з численних об'єктів на підставі деякої відмінної ознаки.

Висловлювання – граматично правильне розповідне речення. У логіці використовується кілька різних понять В.

Висловлювання ДЕСКРИПТИВНЕ – (від англ. description – опис) – описове висловлювання, вважається істинним, якщо опис, що міститься в ньому, відповідає стану справ, і хибним – коли не відповідає.

Висловлювання КАТЕГОРИЧНЕ – висловлювання, у якому предикат стверджується чи заперечується стосовно суб'єкта без якихось додаткових характеристик, наприклад модальностей.

Висловлювання СКЛАДНІ – висловлювання, у якому прості висловлювання з'єднані за допомогою логічних констант. Найбільш уживані, утворені за допомогою слів “не”, “і”, “чи”, “якщо..., то...”, “якщо й тільки якщо”.

Висновок – висловлювання, яке виступає результатом міркування, результатом застосування певних логічних правил до інших висловлювань – засновків міркування.

Відношення – багатомісний предикат. Відомо, що предикати поділяються на одномісні й багатомісні. Одномісні предикати репрезентують у мові властивості позамовних об'єктів, а багатомісні – відношення між ними.

Гіпотеза (грец. υποθέσις – основа, припущення) – положення, що висувається як умовне, імовірнісне пояснення причин того чи іншого явища, або припущення, у якому передбачається існування якого-небудь об'єкта чи його властивості, поведінки тощо.

Дедукція (лат. deductio – виведення) – метод міркування, який є переходом від засновків із більш загальним знанням до висновку із менш загальним знанням, тобто знанням про окреме, одиничне.

Денотат (лат. denotatio – позначення) – предмет, що позначається в природній мові власною назвою, а в логічній мові – константою або термом, чи клас предметів, який позначається в природній мові загальною назвою, а в логічній мові предметною змінною.

Нормативна модальність – загальна назва для групи модальних понять, таких, як поняття “обов’язково”, “дозволено”, “заборонено”, “повинен”, “може”, “не повинен” та ін.

Деструктивна дилема(лат. destructivus – той, що руйнує) – різновид дилеми, у якій в одному із засновків диз’юнктивно заперечуються наслідки, що містяться у двох інших засновках. **Диз’юнкція** (лат. disjunctio – роз’єднання, розрізнення) – логічний сполучник, який заміщує у формальній мові сполучник “або” природної мови.

Дилема (від грец. di(s)– двічі і lemma – припущення) – умовно- розподільний умовивід, у якому засновками є умовні та розподільні судження.

Дихотомія (грец. dicotomia – поділ надвоє) – поділ обсягу поняття навзаємовиключні частини за допомогою заперечення.

Доведення – міркування, за якого встановлюється істинність певного твердження через його зіставлення з ін. твердженнями, істинність яких доведена раніше.

Доведення ВІД СУПРОТИВНОГО, НЕПРЯМЕ ДОВЕДЕННЯ –

доведення, коли істинність тези встановлюється шляхом демонстрації хибності протилежного їй припущення.

Доведення РОЗГЛЯДОМ ВИПАДКІВ – міркування, коли з кількох умовних висловлювань з однаковим наслідком здійснюється перехід до ствердження цього наслідку на підставі того, що хоча б одне з умовних висловлювань є істинним.

Доказовість – обґрунтованість тези доведення його аргументами. **Достатньої підстави принцип** – принцип, згідно з яким для кожного твердження необхідно наводити аргументи щодо його істинності.

У логіці традиційній цей принцип має назву закон достатньої підстави. Разом із законом тотожності, законом несуперечності й законом виключеного третього він складає списокосновних законів логіки.

Достовірність – обґрунтованість, доказовість, беззаперечність суджень.

Думка – акт мислення, результат або продукт мислення, ідея, зміст мислення. **Д.** виражаються у формі понять, суджень і умовиводів.

Еквівалентність – властивість такого відношення, котре є одночасно рефлексивним, симетричним і транзитивним. Ця властивість притаманна відношенням схожості, ізоморфізму, тотожності і т.п.

Еквівокація – логіч. помилка, що полягає в тому, що одне й те ж слово або вираз вживається в різних смислах у ході одного й того ж міркування.

Екзистенціальне висловлювання(від лат. *existentia* – існування) –

висловлювання про існування якихось об'єктів.

Екстенціональність (від лат. *extensio* – протяжність) – властивість мовних контекстів, яка полягає в тому, що після заміни двох висловлювань із одним і тим самим екстенсіоналом (об'єктом або класом об'єктів, котрий цими висловлюваннями позначається) у деякому висловлюванні це висловлювання залишається істинним.

Елемент множини – об'єкт, що входить до якоїсь множини.

Ентинема (від грец. *en thyme* – на думці, на гадці) – умовивід, у якому відсутнє явне формування деяких засновків або висновку.

Епіхейрема (від грец. *epicheirema* – умовивід) – скорочений силогізм, де обидва засновки є ентимемами.

Загальне поняття – поняття, у якому відображені ознаки класу однорідних предметів. Загальне поняття може відображати ознаки класу зі скінченною кількістю предметів і ознаки класу з нескінченною кількістю предметів.

Загальне судження – судження, у якому щось стверджується або заперечується про кожний предмет якогось класу предметів.

Загальнозаперечувальне судження – судження, яке одночасно є загальним за обсягом і заперечним за змістом.

Загальностверджувальне судження – судження, яке одночасно є загальним за обсягом і ствердним за змістом.

Закон виключеного третього – логічний закон, за яким істинним є тільки одне з суперечливих висловлювань: або саме висловлювання, або його заперечення.

Закон ЗВОРОТНОГО ВІДНОШЕННЯ МІЖ ЗМІСТОМ І

ОБСЯГОМ ПОНЯТТЯ – закон традиційної логіки, який

установлює співвідношення обсягу поняття і його змісту.

Закон ЛОГІКИ – припис, вимоги якого справедливі для міркувань стосовно будь-якої предметної області.

Закон МИСЛЕННЯ – термін, що означає формально-логічні закони. У логіці традиційній до них належать закон тотожності, закон несуперечності, закон виключеного третього й закон достатньої підстави (див. Достатньої підстави принцип).

Закон НЕСУПЕРЕЧНОСТІ – логічний закон, за яким висловлювання і його заперечення не можуть бути одночасно істинними.

Закон ТОТОЖНОСТІ – один із чотирьох законів логіки традиційної. З. т. вимагає під час міркування не змінювати зміст понять, які використовуються.

Занадто ВУЗЬКИЙ ПОДІЛ ОБСЯГУ ПОНЯТТЯ – логічна помилка в поділі обсягу поняття, яка є наслідком порушення правила сумірності.

Занадто ВУЗЬКЕ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ – логічна помилка у визначенні поняття, що є наслідком порушення правила сумірності. **Занадто ШИРОКИЙ ПОДІЛ ОБСЯГУ ПОНЯТТЯ** – логічна помилка в поділі обсягу поняття, що зумовлена порушенням правиласумірності.

Занадто ШИРОКЕ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ – логічна помилка у визначенні, що є наслідком порушення правила сумірності.

Заперечення – логічна операція, за допомогою якої із певного висловлювання отримуємо нове висловлювання.

Заперечне визначення – визначення, у якому поняття визначається на підставі констатації відсутності ознаки.

Заперечне поняття – поняття, у якому вказано на відсутність у предмета тієї чи іншої ознаки (напр., “неспокійний”, “незвичайний”).

Засновок – висловлювання, яке є вихідним при побудові виводу. **Зв’язка** – у логіці традиційній – елемент простого судження, який поєднує суб’єкт і предикат. **З.** виражається словом “є”.

Зміст поняття – сукупність ознак предмета, ядром якої є суттєві ознаки.

Знак – матеріальний об’єкт, котрий відносить до ін. об’єкта. Розрізняють мовні й немовні **З.**

Значення – характеристика знака. Нею може бути або істиннісезначення, або смисл.

Імплікація (лат. *implicatio* – сплетення) – одна з основних логічних операцій символічної логіки, за допомогою якої з двох простих суджень будується складне судження, що також наз. **І.**, або імплікативним судженням.

Індуктивне доведення – одна з форм доведення, коли теза доведення є більш загальною ніж аргументи.

Індукції методи (від грец. *methodos* – правило, шлях, спосіб) – методи встановлення причинних зв’язків між явищами; описані англ. філософом Беконом.

Індукція (лат. *inductio* – наведення) – метод пізнання, який містить узагальнення результатів спостережень і експериментів.

Індукція НАУКОВА – індукція, яка додатково до формальних основ істинності висновку залучає змістовні (цільові) основи,

намагаючись усунути повністю випадковість отримуваних результатів. Її виводи основані на знанні причинно-наслідкових зв'язків і відношень між явищами. Тому індукцію цього типу ще називають елімінативною індукцією.

Індукція НЕПОВНА – різновид індукції, у якому на відміну від індукції повної отримуємо не необхідний, а імовірнісний висновок, оскільки наслідок випливає зі знання властивостей тільки деяких об'єктів розглядуваного класу.

Індукція ПОВНА – різновид індукції, що ґрунтується на тому, що певна властивість належить усім об'єктам розглядуваного класу.

Індукція ЧЕРЕЗ ВІДБІР ФАКТІВ – індукція, яка ґрунтується на повторюваності фактів.

Індукція ЧЕРЕЗ ПРОСТИЙ ПЕРЕЛІК – індукція, яка ґрунтується на випадковій подібності явищ і властивостей.

Істиннісне значення – характеристика висловлювань із погляду їх відповідності дійсності.

Категоричне судження – термін логіки традиційної для позначення судження, у якому предикат стверджується або заперечується стосовно суб'єкта.

Категоричний силізм – дедуктивний умовивід, у якому із двох суджень (засновків), що мають суб'єктно-предикатну структуру, випливає нове судження (висновок), що має також суб'єктно-предикатну структуру.

Категорія (від грец. *kategoréo* – промовляти на майдані) – найзагальніше поняття, яке фіксує найбільш суттєві фундаментальні закономірні зв'язки й відношення реальної дійсності та пізнання.

Квантифікація (лат. quantum – скільки; facio – роблю) – кількісне вираження обставин. У логіці – це операція, яка полягає в тому, щодо висловлювання, яке розчленовують за схемою “функція-аргументи”, приєднують квантори загальності або існування.

Клас – сукупність об’єктів, які об’єднуються за певною спільною властивістю чи відношенням. Об’єкти, що входять до **Класу**, називаються його елементами.

Класифікація (від лат. classis – розряд, клас і facere – робити) – багаторазово здійснений логічний поділ обсягу родового поняття на види й підвиди.

Контрадикторність (від лат. contradictorius – суперечний) – відношення між суперечними судженнями. У логіці традиційній суперечними одне одному є загальноствердні й частковозаперечні судження, загальнозаперечні й частковоствердні судження, за умови, що в них збігаються і суб’єкти, і предикати.

Контрарність (від лат. contrarius – протилежність) – логічне відношення між протилежними судженнями, тобто між загальноствердними й загальнозаперечними судженнями, які мають ті ж самі суб’єкт і предикат.

Кон’юнкція (лат. conjunctio – зв’язок, сполучення) – логічна операція над висловлюваннями, за допомогою якої із кількох висловлювань, простих чи складних, здобувають нове висловлювання складне, яке називається кон’юнктивним або просто К.

Логіка (грец. logos – слово, поняття, міркування, розум) – 1) наука про закони, форми й операції правильного мислення; 2) наука

про способи правильного міркування.

Логіка ПИТАНЬ, ІНТЕРРОГАТИВНА ЛОГІКА – розділ сучас. символічної логіки, у якому вивчаються питальні речення. Вони перекладаються з природної мови на спеціальну логічну мову, за допомогою якої визначається логічна структура питання.

Логічна і фактична істинність – поняття, що відбивають відмінність в умовах істинності висловлювань. Логічна істинність висловлювання зумовлена тільки його логічною формою, фактична істинність складного висловлювання – значеннями його складових висловлювань, а фактична істинність простого висловлювання – ситуацією, станом справ, які воно відображує.

Логічна правильність – відповідність міркувань законам і правилам логіки. Поняття **Л. п.** є спорідненим поняттю істини, проте ці поняття приписуються різним сутностям. У логіці поняття істини (істинності) стосується речень і висловлювань. Поняття правильності стосується міркувань: міркування правильне, коли з істинних засновків випливає істинний висновок.

Логічне впливання – термін для позначення одного з фундаментальних, вихідних понять логіки – поняття відношень між засновками й висновком.

Логічне протиріччя – відношення між двома висловлюваннями, одне з яких є запереченням іншого.

Менший засновок – судження, в яке входить менший термін силогізму.

Менший термін – термін, який є суб'єктом висновку

категоричногосилогізму.

Метод ЄДИНОЇ ВІДМІННОСТІ – метод індукції, в основу якого покладено порівняння двох рядів обставин, схожих в усьому, окрімоднієї обставини.

Метод ЗАЛИШКІВ – метод індукції, який спирається на ідентифікацію комплексу причин та їх наслідків.

Метод СУПУТНІХ ЗМІН – метод індукції, який базується на принципі виключення обставин, які не можуть бути причинами досліджуваного явища.

Мислення – 1) вища психічна функція людини; 2) процес відображення дійсності в поняттях, теоріях, гіпотезах тощо.

Міркування – процес руху від засновків до висновку, умовивід або послідовність умовиводів, побудованих на основі логічних зв'язків між засновками, а також між засновками та висновком.

Множина – набір, сукупність, зібрання об'єктів, що мають загальні властивості (напр., множина натуральних чисел, кодекс законів і т.д.).

Мова логіки – штучна мова, призначена для вияву логічної форми міркувань.

Модальність (від лат. *modus* – міра, спосіб) – характеристика змісту висловлювань, розгляд їх із тієї чи ін. точки зору. Модальна характеристика виражається за допомогою понять “необхідно”, “можливо”, “обов'язково”, “дозволено” тощо.

Модус (лат. *modus* – міра, спосіб, образ, вид) – властивість об'єкта, якою він володіє лише за певних умов і яку він може втрачати чи набувати залежно від обставин. **Модус** протиставляється

атрибуту –невід’ємній властивості предмета.

Необхідні й достатні умови – умови, які встановлюють залежність істинності одного висловлювання від того, що висловлено в ін. висловлюванні.

Необхідність логічна – одна з модальних характеристик, один із модусів істинності висловлювань. Логічно необхідним, або необхідно істинним є висловлювання, заперечення якого є логічно неможливим.

Несумісні поняття– поняття, обсяги яких не мають спільних елементів.

Несуперечливість – властивість теорії, яка полягає в тому, що з її аксіом не виводяться суперечливі висловлювання. **Н.** теорії означає, що ніяке твердження не може бути в ній одночасно доведеним і спростованим.

Неявне визначення поняття – визначення через вказівку на контекст. До **Н. в. п.** належать, напр., аксіоматичні визначення. **Н.в.п.** відрізняється від явного визначення через рід і

видову відмінність, в якому встановлюються суттєві ознаки предмета. **Обґрунтування** – наведення підстав для висловлювання тих чи ін. тверджень, оцінок, прийняття рішень.

Обернення (лат. *conversio*) – один із способів безпосереднього умовиводу, який полягає в перетворенні суджень шляхом взаємної заміни місцями суб’єкта і предиката.

Обмеження – логічна операція, що полягає в переході від поняття, котре має більший обсяг до поняття з меншим обсягом через додавання до ознак вихідного поняття нових ознак.

Обсяг поняття (англ. concept, extension) – множина предметів, кожний з яких має ознаки, що складають зміст відповідного поняття. **Одиничне судження** – судження, у якому певна ознака стверджується або заперечується стосовно окремого об'єкта або множини об'єктів.

Ознака – особливість об'єкта, за якої він є подібним до ін. об'єкта або відмінним від них.

Оператор (лат. operator – діючий) – один із типів символів формалізованих мов. Звичайно **О.** визначається як вираз, котрий зв'язує предметні змінні.

Операційне визначення – визначення терміна або поняття через його зіставлення з операціями (спостереження, вимірювання) над об'єктом (процесом, подією, явищем тощо).

Оцінне висловлювання – висловлювання, що вказує на цінність якогось предмета, явища, події або процесу.

Парадокс (від грец. para – близько, проти, doxa – думка) – твердження, яке суперечить загальноприйнятій думці. За своєю структурою **Парадокс** – це поєднання двох протилежних тверджень, на підтримку кожного з яких можуть бути наведені переконливі підстави.

Перетворення (лат. obversio) – безпосередній умовивід, який полягає в тому, що предикат вихідного судження (засновку) замінюється його запереченням і, навпаки, заперечення предиката замінюється його ствердженням.

Питання – висловлювання, у якому міститься запит інформації з метою усунути неповноту чи невизначеність вихідного знання

стосовно якогось об'єкта. **П.** має особливу форму, яка відрізняється від форми судження.

Підміна тези(лат. *ignoratio clenchi*)– навмисне або ненавмисне порушення закону тотожності стосовно тези доведення, яке виражається в переході від доведення тези до доведення положення, яке в певному відношенні схоже з нею.

Підпорядкування понять – таке відношення між поняттями, коли обсяг одного поняття входить в обсяг ін. поняття.

Підпротилені судження – частковоствердне і частковозаперечнесудження про предмети одного й того ж класу.

Підстава – частина судження, у якій відображається умова, від якої залежить істинність наслідку.

Підстава ПОДІЛУ ОБСЯГУ ПОНЯТТЯ (лат. *principium divisionis*)

– ознака, за якої обсяг родового поняття поділяється на обсяги видових понять.

Поділ понять – логічна операція, за допомогою якої обсяг поняття поділяється на певні класи виходячи з наявності якоїсь ознаки в об'єктів, що складають обсяг поняття, яке поділяється.

Полеміка – одна з форм суперечки. Прикладами **П.** є боротьба політичних програм, дебати під час судового розгляду.

Полісилогізм – складний силогізм, що складається з кількох простих силогізмів.

Помилка логічна – усвідомлене чи неусвідомлене порушення логічних законів. У першому випадку **П. л.** наз. софізмом, у іншому – паралогізмом.

Поняття – форма мислення, котра відтворює суттєві властивості об'єктів і відношення між ними.

Порівняльні поняття – поняття, деякі ознаки змісту яких є спільними для них.

Послідовність мислення – одна з вимог до логічного мислення, поряд із вимогами визначеності й несуперечливості.

Постулат (лат. *postulatum* – вимога) – твердження, спеціально виділене серед ін. аксіом теоретичної системи.

Правильність та істинність – гносеологічні і логіч. (семантичні) характеристики висловлювань і міркувань щодо їх відповідності зовнішньому світові чи законам логічного мислення. Висловлювання, яке відображає те, що має місце в дійсності, вважається істинним.

Якщо висловлювання не відповідає дійсності, його вважають хибним. **Прагматика** – розділ семіотики (поряд із синтаксисом і семантикою). Він є особливим рівнем аналізу мови, на якому розглядаються відношення носіїв мови до знаків і змісту, який вони виражають.

Предикат (лат. *praedicatum* – те, що сказане) – вираз, яким позначаються певні ознаки, тобто властивість

чи відношення. **Предикат**, який позначає властивість, є одномісним **Предикат** (напр., “бути корисним”). **Предикат**, який позначає відношення, є багатомісним (напр., двомісний **Предикат** “захоплюється”).

Принцип однозначності – принцип, згідно з яким мовний вираз має позначати лише один об'єкт (клас об'єктів) чи одну властивість.

Напр., індивідна константа має позначати лише один об'єкт.

Причинний зв'язок – такий зв'язок між явищами, за якого перше з них є причиною, а друге – наслідком.

Проблема (грец. Προβλήμα – перепона, утруднення, завдання) – форма розвитку наукового знання.

Протилежні поняття (лат. contrariae) – несумісні поняття, обсяги яких виключають одне одного, але не вичерпують обсяг поняття, родового по відношенню до них, якому вони супідрядні.

Протилежність логічна – термін логіки традиційної для позначення відношення між протилежними поняттями або судженнями.

Протиставлення предикату – умовивід, побудований із одного засновку, у якому суб'єктом висновку є поняття, яке суперечить предикату засновку, предикатом висновку є суб'єкт засновку, а зв'язка змінюється на протилежну за якістю.

Према доведення – доведення, при якому з аргументів (засновків) за допомогою правил виводу отримують тезу доведення.

Редукція – зведення складного до простого, цілого до якоїсь з його частин, зменшення кількості і величини об'єктів, спрощення їх структури.

Рівнозначність – відношення між висловлюваннями або їх символічним вираженням у логічній мові, коли поняття мають однакове істиннісне значення.

Рівнооб'ємність – таке відношення між поняттями, коли їх обсяги цілком збігаються.

Родове поняття – поняття, до обсягу якого входять менші

обсягивидових понять.

Розподіленість термінів у судженні – відношення між обсягами термінів судження. Термін розподілений, якщо він узятий у повномуобсязі. А це відбувається, коли його обсяг повністю входить в обсяг ін. терміна або повністю виключається з нього. Термін не розподілений, якщо взятий не повністю (його обсяг лише частково входить в обсяг ін. терміна).

Розподілене судження – складне судження, утворене з двох чи більшої кількості суджень за допомогою логічного сполучника “або”.

Розподільно-категоричний силізм – силізм, засновками якого є розподільне і категоричне судження. **Р.-к. с.** має два модуси – ствердно-заперечний і заперечно-ствердний.

Середній термін силізму (лат. *terminus medius*) – термін простого категоричного силізму, який входить в його обидва засновки, не входить у висновок.

Силізм – (від грец. *sullogismai* – вивід, зв’язок, міркування) – дедуктивний умовивід. Найбільш поширеним є категоричний **С.** – такий умовивід, висновком якого є твердження про відношення між двома термінами (крайні терміни), зроблене на підставі тверджень про їх відношення до деякого третього терміна (середній термін), щоє в засновках, але відсутній у висновку.

Силістика (грец. *sillogistikoz* – той, що робить умовивід) – перша логічна теорія дедуктивного виводу, сформульована Аристотелем.

Зараз **С.** – це розділ логіки традиційної, у якому вивчають силізми – ті види дедуктивних умовиводів, що ґрунтуються на

врахуванні суб'єктно-предикатної структури суджень, які входять до їх складу.

Символ (від грец. *symbolon* – знак, прикмета, ознака) – об'єкт, який відсилає до ін. об'єкта. Як С. можуть виступати речі, ідеї, образи, дії. **Синтаксис** (від грец. *syntaxis* – побудова, порядок) – розділ семіотики, який досліджує властивості систем знаків, правила їх утворення і перетворення.

Складна деструктивна дилема (лат. *destructivus* – той, що руйнує) – дилема, у якій в одному із засновків у вигляді диз'юнкції заперечуються наслідки, що містяться у двох попередніх засновках. **Складна конструктивна дилема** – дилема, у якій в одному із засновків стверджується диз'юнкція основ, що містяться у двох інших засновках.

Софізм (від грец. *sofistos* – майстерність, уміння) – міркування, яке містить приховану помилку логічну, міркування, у якому неправда навмисно видається за істину.

Софістика – у позитивному смислі є особливим способом аргументації, специфічною формою ведення дискусії; у негативному смислі – засобом приховування істини, створення ідеологічних міфів, способом міркування та доведення, який спирається на навмисне порушення законів і правил логіки, на використання хибних аргументів.

Спростування – логічна процедура, спрямована на встановлення хибності чи недоказовості того чи ін. положення.

Стрибок у поділі (лат. *Saltus sive hiatus in dividendo*) – логічна помилка в поділі обсягу поняття, що спричинена порушенням

правила поділу: “поділ має бути безперервним”.

Структура (лат. *structura* – будова, розміщення, порядок) – 1) спосіб зв’язку предметів і явищ, частин (елементів) цілого, зокрема окремого чи предмета явища, 2) спосіб організації систем об’єктів.

Суб’єкт – термін логіки традиційної, що репрезентує ту частину судження, за допомогою якої позначається конкретний або абстрактний об’єкт, про який ідеться в судженні.

Субконтрарність – відношення між частковоствердними і частковозаперечними судженнями про предмети одного й того ж класу.

Суворі диз’юнкція – логічний сполучник, який стоїть між судженнями, які виключають одне одного.

Судження – думка, виражена у формі розповідного речення. Не суттєво, якою мовою виражене С. Одне й те саме С. може бути виражене як різними реченнями однієї і тієї ж мови, так і реченнями різних мов.

Сумірність визначення поняття – така умова правильності визначення поняття, яка полягає в тому, щоб обсяг того поняття, що визначає, дорівнював обсягу того поняття, що визначається.

Сумірність поділу обсягу поняття – одна із властивостей логічної операції поділу обсягу поняття, яка виражається в тому, що, поділяючи обсяг поняття, необхідно точно перерахувати всі види, що входять в обсяг поняття, яке розділяється, не зменшуючи й не збільшуючи їх кількості.

Сумісність і несумісність – різновид відношень між поняттям і судженням. Поняття сумісні, якщо їх обсяги співпадають повністю

або частково.

Суперечка – окремий випадок аргументації, обмін думками, під час якого наводяться аргументи на підтримку власних переконань і критикуються уявлення опонента, з'ясовуються і розв'язуються розбіжності.

Супідрядні поняття – поняття, обсяги яких входять в обсяг деякого відмінного від них поняття. Обсяги супідрядних понять складають частини родового поняття, що не співпадають одна з одною.

Тавтологія (від грец. *tauto* – те саме, *logos* – слово) – 1.

Помилка логічна, яка полягає в тому, що при визначенні якогось поняття використовується воно саме і що при доведенні якоїсь тези, вона сама використовується як аргумент доведення.

Теза (від грец. *thesis* – положення, твердження) – разом із аргументами і демонстрацією складає структуру доведення. **Т.** – твердження, істинність якого потрібно обґрунтувати.

Теоретичне знання – відносно самостійний рівень наукового знання, сформований у ході осмислення знань, отриманих на емпіричному рівні.

Теорія (грец. *θεωρία* – спостереження, розгляд, дослідження) – найбільш розвинена форма організації, систематизації й розвитку знання.

Термін (лат. *terminus* – границя, межа, кінець) – слово або словосполучення природної чи штучної (напр., наукової) мови, що називає конкретний чи абстрактний об'єкт або групу об'єктів. Такі об'єкти називаються предметним значенням **Т.** Поняття про ці

об'єкти наз. смислом Т.

Терміни силогізму– три складові частини простого категоричного силогізму – більший, менший і середній терміни.

Типологія – класифікація об'єктів за допомогою їх віднесення до певних типів.

Тотожність – відношення між об'єктами, яке фіксує повний збіг їх властивостей або їх нерозрізненість стосовно якоїсь сукупності властивостей.

Узагальнення (лат. generalisatio) – логічна операція, що полягає в переході від одиничного до загального, від загального певного рівня до загального більш вищого рівня.

Узагальнення поспіхом (лат. fallacia fictae universalitatis) – логічна помилка, що полягає в тому, що перехід до висновку здійснюється із засновків, у яких не врахована вся релевантна й доступна інформація про предмет міркування.

Умовивід – процес виведення якогось судження з одного або кількох ін. суджень.

Умовивід БЕЗПОСЕРЕДНІЙ – виведення висновку з одного засновку.

Умовивід ІЗ СУДЖЕНЬ З ВІДНОШЕННЯМИ – умовивід, у якому засновками і висновком є судження з відношеннями.

Умовивід СТАТИСТИЧНИЙ – перенесення результатів статистичного дослідження деякого підкласу об'єктів на весь клас або перенесення ступеня імовірності, що характеризує частоту елементів класу, на окремі елементи.

Умовне СУДЖЕННЯ – термін логіки традиційної, який

використовується для позначення складного судження, побудованого за допомогою сполучника «якщо..., то...».

Умовний умовивід – умовивід, засновками якого є умовні судження. **Умовно-категоричний силізізм** – силізізм, засновками якого є умовне і категоричне судження.

Фальсифікація (від. лат. falsus – хибний, facio – роблю) – процедура, що встановлює хибність теорії чи гіпотези в результаті перевірки їх наслідків. **Фальсифікація** використовується як один із критеріїв науковості гіпотез і теорій.

Форма мислення – спільна назва для суджень, понять і умовиводів. **Форма мислення** є відображеннями різних фрагментів реального світу. У них зафіксовані типові відношення між предметами, явищами, подіями й процесами зовнішнього світу. Правильність відображення перевіряється практичною діяльністю людей.

Формалізація (від лат. Forma – вид, образ) – відбиття наслідків мислення за допомогою символів.

Формалізована мова – штучна мова формальних математичних ілогічних числень.

Формальна логіка – наука про структуру висловлювань, виводів і доведень. У своєму аналізі міркувань **Формальна логіка** відволікається від їх змісту, звертаючи основну увагу на їх форму.

Частковий збіг обсягів понять – відношення між двома поняттями, коли частина їх обсягів є спільною.

Часткове судження – судження, у якому щось стверджується або заперечується про частини об'єктів якогось класу.

Частковозаперечне судження – судження, яке одночасно є і частковим і заперечним.

Частковоствердне судження – судження, яке одночасно є і частковим і ствердним.

“ЯКЩО..., ТО...” – сполучник, що зв’язує два висловлювання. Нове висловлювання є хибним тільки в тому випадку, якщо перше висловлювання істинне, а друге хибне. У всіх решта випадках нове висловлювання істинне. У символічний спосіб сполучник “якщо..., то...”

“ЯКЩО І ТІЛЬКИ ЯКЩО” – логічний сполучник, що зв’язує два висловлювання. Нове висловлювання істинне тоді, якщо обидва вихідні висловлювання істинні або обидва хибні. Цей сполучник позначається або знаком «, або знаком \hat{U} , або знаком $^{\circ}$, або знаком \sim (див. Еквіваленція).

РОЗДІЛ II «ЕТИКА»

Альтруїзм (лат. alter — інший) — моральний принцип, що проголошує співчуття до інших людей, безкорисне служіння їм і готовність до самозречення в ім'я їх блага і щастя.

Анімізм (лат. anima — душа, дух) — віра в існування духів, одухотвореність предметів, у наявність душі у людей, рослин, тварин. **Антропоморфізм** (грец. anthropos — людина і morphe — форма) — наділення людськими якостями явищ природи, предметів, тварин.

Аскетизм (грец. asketes — навчений, борець) — зречення радощів життя, відлюдництво, умертвління плоті задля досягнення моральної досконалості.

Біологічна (істинна) смерть — незворотне припинення фізіологічних процесів у клітинах і тканинах організму.

Благо — все, що має для людини позитивне значення.

Вегетаріанство (пізньолат. vegetarius — рослинний) — вчення і спосіб життя, які не допускають вживання в їжу м'яса тварин.

Веди (санскр. — священне знання) — найдавніша пам'ятка індійської літератури, сукупна назва пісень, урочистих гімнів, жертвних заклинань, приписів, правил, богословських навчань, есхатологічних міркувань.

Вівісекція (лат. vivus — живий і sectio — розтин) — операції на живих тваринах з метою вивчення функцій організму, дії на нього різних речовин, розроблення методів лікування тощо.

Гедонізм (грец. hedone — насолода) — спосіб обґрунтування моралі, тлумачення її природи і призначення, який зводить зміст моральних

вимог до однієї мети — одержання насолод.

Герменевтика (грец. hermeneutikos — пояснюю) — теорія, мистецтво інтерпретації змісту основних моральних понять, суджень, відповідного тексту загалом.

Гетерономна (грец. heteros — інший і nomos — закон) **етика** — етика, що ґрунтується не на власних принципах, а на запозичених з інших наук.

Гідність — особливе моральне ставлення людини до себе, що виявляється в усвідомленні своєї самоцінності й моральної рівності з іншими людьми; ставлення до людини інших людей, в якому визнається її безумовна цінність.

Гуманізм (лат. humanus — людський) — принцип етики, що став і принципом моралі, основою якого є переконання в безмежних можливостях, здатності до вдосконалення людини, вимога свободи і захисту її гідності, визнання права людини на щастя, проголошення задоволення її потреб та інтересів кінцевою метою суспільства.

Даосизм (кит. — школа дао) — філософське вчення Давнього Китаю про всезагальний і невидимий закон всього існуючого — дао, якому підпорядковуються природа, суспільство, поведінка і мислення індивідів.

Дихотомія (грец. dichotomia, від dicha — на дві частини і tome — переріз) — поділ вихідного поняття на два суперечні видові поняття.

Джайнізм — релігійно-філософське вчення, згідно з яким до тих пір, поки душа «засмічена» тонкою матерією, вона, за законами карми, повинна постійно мандрувати, набуваючи нових існувань, і лише звільнившись від матерії шляхом правильного пізнання й аскетизму,

досягає спасіння.

Добро — найвища, абсолютна вселюдська цінність, причетність до якої наповнює життя людини сенсом, воно стає самоцінним, а не служить засобом для досягнення інших цілей; уявлення про добро перебуває в органічному взаємозв'язку з ідеалом суспільства і особистості.

Евдемонізм (грец. Eudaimonia - блаженство) - спосіб обґрунтування моралі, тлумачення її природи і призначення, за якого досягнення щастя вважається головною метою життя і основою моральних вчинків.

Евтаназія (грец. en — благий, добрий і thanatos — смерть) — приведення безнадійно хворого до смерті.

Евтимія — благий стан душі, який не зводиться лише до задоволення, хоч і містить його.

Екзистенціалізм (лат. existentia — існування) — суб'єктивістське вчення, основним завданням якого є встановлення змісту людського існування, безпосередньо даного індивіду як його переживання свого «буття-у-світі», через яке відкривається буття світу.

Екологічна (грец. oikos — оселя, середовище і logos — слово, вчення) **етика** — галузь етичних знань, предметом якої є моральне ставлення людини до живої і неживої природи.

Емпатія (грец. empatheia — співпереживання) — позараціональне пізнання людиною внутрішнього духовного світу інших людей, що ґрунтується на співпереживанні.

Есхатологія (грец. eschatos — останній, крайній і logos — слово, вчення) — релігійне вчення про кінцеву долю світу і людини.

Етика (лат. *ethika*, від грец. *ethos* — звичай) — філософська наука, яка досліджує природу, сутність, виникнення, розвиток, структуру, функції моралі, її прояви у різноманітних сферах діяльності.

Етика бізнесу — складова етики ділових відносин, яка досліджує особливості функціонування і розвитку моралі у сфері підприємницької, комерційної діяльності і формулює для цієї сфери відповідні рекомендації.

Етика медпрацівників — галузь етичної науки, яка досліджує об'єктивні основи, сутність, специфіку, структуру й основні функції моралі працівників медичної сфери діяльності.

Етична освіта — процес інтеріоризації людиною етичної теорії в особистісні знання і переконання.

Євгеніка (грец. *eugenes* — породистий) — наука, що вивчає, розробляє шляхи і методи активного впливу на еволюцію людства, вдосконалення його природи.

Йога (санскр. — зв'язок, з'єднання, зосередження, зусилля) — вчення і метод управління психікою і фізіологією людини, що має на меті досягнення стану «звільнення» свідомості від зовнішніх впливів, неспокою, страждань і досягнення нірвани, «блаженства самопізнання».

Заповідь — повеління, що належить авторитетній особі або приписується їй.

Звичай — вид суспільної дисципліни, яка історично (і стихійно) склалася і поширилася в суспільстві чи колективі; загальний, звичний стиль дій і вчинків, якого повинні дотримуватися індивіди, групи, суспільство загалом.

Ідеалізм — напрям у філософії, який визнає первинність ідеї, духу.

Ініціація (посвячення) — передання племінних норм життя поколінню, що досягло повноліття.

Інтеріоризація (лат. interior — внутрішній) - формування внутрішніх структур людської психіки через засвоєння зовнішньої соціальної поведінки.

Каяття — зумовлений роботою совісті акт глибокого перегляду особистістю засад власної поведінки й свідомості.

Клінічна (грец. klinike — догляд за лежачим хворим) **смерть** — стан організму людини, за якого в неї відсутні видимі ознаки життя (серцебиття, дихання) і згасають функції центральної нервової системи, але зберігаються обмінні процеси.

Конформізм (лат. conformis — подібний, відповідний) — пасивне, пристосовницьке прийняття готових стандартів поведінки, безапеляційне визнання існуючих порядків, норм і правил, безумовне схиляння перед авторитетами.

Конфуціанство (кит. — школа вчених-книжників) — етико-політичне вчення, в якому центральне місце посідали питання моральної природи людини, життя сім'ї й управління державою.

Кордоцентризм (грец. kardia — серце) — властиве ментальній свідомості українців прагнення пов'язати ентузіастичні настанови людини з її чуттєвою сферою, охопити в обмеженому безмежне, відносному — абсолютне.

Кувада (франц. couchade — висиджування яєць) — обрядова імітація батьком родового акту при народженні дитини.

Левірат (лат. levir — дівер, брат чоловіка) — звичай, згідно з яким

вдова зобов'язана чи має право вийти заміж за брата свого померлого чоловіка.

Легізм (лат. legis — закон) — давньокитайське етико-політичне вчення, згідно з яким управління людиною, суспільством і державою необхідно здійснювати на основі суворих законів, а не норм моралі.

Магія (грец. mageia — ворожба) — сукупність уявлень та обрядів, заснованих на вірі у можливість впливу на навколишній світ через надприродне (фетишів, духів) завдяки чаклунським діям.

Матеріалізм (лат. materialis — речовинний) — напрям у філософії, який виходить з того, що буття є первинним, а свідомість, мислення — вторинним, похідним, що світ є матеріальним і пізнаваним.

Матерія — об'єктивна реальність, яка існує незалежно від свідомості. **Метаетика** (грец. meta — після, через і ethos — звичай) — наука про об'єктивні підстави існування різних моральних і етичних систем.

Міліцейська (поліцейська) деонтологія (грец. deon (deontos) — потрібне, необхідне і logos — слово, вчення) — розділ етики, що розглядає проблему обов'язку працівників органів внутрішніх справ, сферу моральних вимог до них.

Міф (грец. mythos — розповідь, переказ) — наївно-символічне уявлення людей про світ.

Мова етики — дискурсивний (логічний, розсудковий) засіб інтерпретації мови моралі, завдяки якому у процесі з'ясування змісту термінів і висловлювань моралі відбувається осягнення природи, сутності і проявів моралі.

Мова моралі — засіб передавання людьми своєї моральної позиції,

вираженої в оцінно-нормативних висловлюваннях, які мають недискурсивний, тобто інтуїтивний характер.

Модальність (лат. *modus* — міра, спосіб) — характеристика або оцінка висловлювання, що відповідає тій чи іншій точці зору; певний спосіб ставлення людини до власного висловлювання.

Моїзм — філософське вчення, яке проповідувало загальну любов як неодмінну умову подолання суперечностей між людьми.

Мораль (лат. *moralis* — моральний, від *mos* (*moris*) — звичай, воля, закон, властивість) — система поглядів, уявлень, норм, оцінок, що регулюють поведінку людей; одна з форм суспільної свідомості.

Моральна вимога — найпростіший елемент моральних відносин індивідів, які підпорядковуються різним формам повинності.

Моральна відповідальність — характеристика особистості з точки зору виконання нею моральних вимог.

Моральна діяльність — особлива сфера діяльності, що має предметно-змістову визначеність і специфіку, подібно до виробничої, наукової, художньої.

Моральна норма — однаковою мірою адресоване всім людям повеління, яке слід неухильно виконувати за будь-якої ситуації; вияв моралі як форми суспільної свідомості.

Моральна практика — сфера індивідуально-масових виявів поведінки, стосунків, діяльності, орієнтованих на найвищі, універсальні вселюдські цінності.

Моральна самооцінка — результат морального оцінювання людиною своїх вчинків, їх мотивів і моральних якостей.

Моральна свідомість — вираження ідеального належного, на яке

слід орієнтуватись.

Моральна спонука — чуттєва форма, в якій виявляються мотив і намір до здійснення відповідного вчинку.

Моральна справедливість — співвідношення кількох явищ з точки зору розподілу блага і зла між людьми.

Моральна якість — відносно стійкі ознаки поведінки людини, які виявляються в однотипних вчинках, що відповідають критеріям добра (чесноти, доброчесності) чи суперечать їм (моральні вади, пороки).

Моральне правило — імперативне положення, яким керуються у співжитті, праці, поведінці.

Моральний вибір — акт моральної діяльності, який полягає в тому, що людина, виявляючи свою суверенність, самовизначається стосовно системи цінностей і способів їх реалізації в лінії поведінки чи окремих вчинків.

Моральний вчинок — добровільна дія, що об'єктивно відповідає моральній вимозі.

Моральний ідеал (франц. *ideal*, від грец. *idea* — ідея) — найдосконаліший, безумовний, універсальний зразок високоморальної особистості, яка володіє всіма відомими доброчесностями, кожна з яких максимально досконала.

Моральний кодекс (лат. *codex* — книга) — звод моральних норм і правил, які необхідно виконувати.

Моральний мотив (лат. moveo — приводити в рух, штовхати) — внутрішня, суб'єктивно-особистісна спонука до дії, зацікавленість в її реалізації і орієнтація на моральні чинники.

Моральний намір — рішення людини зробити відповідну моральну дію і досягти очікуваного результату.

Моральний самоконтроль — сутність і механізм самостійного регулювання особистістю своєї поведінки, її мотивів і спонук.

Моральний сором — збентеження, ніяковіння за недостойну поведінку.

Моральні відносини — ціннісні смислові аспекти всіх суспільних відносин, орієнтовані на найвищі вселюдські цінності.

Моральність — реальна поведінка людей і відповідна діяльність.

Нірвана (санскр. — заспокоєння, згасання) — найвище блаженство.

Неопозитивізм — сучасний філософський напрям, у центрі уваги якого перебувають породжені розвитком сучасної науки актуальні філософсько-методологічні проблеми: роль знаково-символічних засобів наукового мислення; відношення теоретичного апарату й емпіричного базису науки; природа і функції математизації і формалізації знання тощо.

Оптимізм (лат. optimus — найкращий) — світосприйняття, пройнятежиттерадісністю, вірою у майбутнє.

Паралогізм (грец. paralogismos — хибний умовивід) — ненавмисно неправильно побудоване міркування.

Патерналізм (лат. paternus — батьківський) — система моральних норм, яка передбачає покровительство, опікунство і відповідні очікування щодо поведінки людей різних соціальних станів.

Песимізм (лат. *pessimus* — найгірший) — пройняте зневірою, відчаєм світовідчуття; погляд, згідно з яким у світі переважає зло, а тому людина приречена на страждання нині і в майбутньому.

Плацебо (лат. *placere* — поправлюсь) — лікарська форма, що містить нейтральні речовини і застосовується для вивчення ролі навіювання в лікувальному ефекті конкретних ліків або для контролю при дослідженні ефективності нових лікарських препаратів тощо.

Прагматизм (лат. *pragma* — справа, дія) — філософська течія, яка, ігноруючи об'єктивну основу понять, ідей, теорій, норм, оцінює їх, беручи до уваги лише їх практичну ефективність.

Презумпція (лат. *praesumptio*, від *praesumo* — передбачаю, вгадую) **невинуватості** — демократичний правовий принцип судочинства, згідно з яким підозрювана чи обвинувачувана у вчиненні злочину особа вважається невинуватою доти, доки її винність не доведена у передбаченому законом порядку.

Принцип (лат. *principium* — начало, основа) — основа певної сукупності (чи усіх) фактів або певної (чи будь-якої) системи знань.

Прогрес (лат. *progressus* — рух уперед, успіх) **моралі** — процес становлення людського в людині, формування гуманістичних стосунків між людьми.

Провіденціалізм (лат. *providentia* — передбачення, провидіння) — розуміння причин суспільних подій як вияву волі Бога.

Професійна етика — вчення про професійну мораль.

Психоаналіз — авангардна теорія, зосереджена на дослідженні психічного несвідомого (несвідомих психічних процесів і

мотивацій).

Редукціонізм (лат. *reductio* — повернення, відновлення) **в етиці** — зведення вищого (моральних стосунків між людьми) до нижчого (поведінки тварин).

Рефлексія (лат. *reflexio* — вигин, відображення) — осмислення людиною власних дій та їх закономірностей, самопізнання, що розкриває духовний світ людини; у психології — самоаналіз, роздумлювання (часом надмірні) про власний душевний стан.

Самовладання — один із виявів самоконтролю, що полягає у здатності людини, контролюючи свої почуття, спрямовувати діяльність на розв'язання свідомо поставлених моральних завдань.

Свобода — здатність людини діяти відповідно до своїх інтересів і цілей, враховуючи знання законів об'єктивної необхідності.

Скептицизм (грец. *skeptikos* — недовірливий) — античне філософське вчення, яке заперечувало можливість достовірного знання і раціональне обґрунтування норм поведінки.

Смисл (сенс) життя — морально-світоглядне уявлення людини, за яким вона зіставляє себе і свої вчинки з найвищими цінностями, ідеалом, виправдовується перед собою та іншими.

Совість (сумління) — вияв моральної самосвідомості особистості, її здатність здійснювати моральний самоконтроль, самостійно формулювати для себе моральні обов'язки, вимагати від себе їх виконання і здійснювати оцінку своїх вчинків.

Сорорат (лат. *soror* — сестра) — звичай епохи родового ладу, згідно з яким чоловік брав шлюб одночасно чи послідовно з кількома рідними чи двоюрідними сестрами. Пережитком цього звичаю є

одруження вдівця з молодшою сестрою померлої дружини (в Індії, деяких країнах Африки тощо).

Софізм (грец. sophisma — судження, придумане хитро, розумно) — міркування, що здається правильним, проте в ньому навмисно допущена логічна помилка для надання видимості істинності хибному твердженню.

Справедливість — загальне співвідношення цінностей, благ між собою і конкретний розподіл їх між індивідами, належний порядок людського співжиття, який відповідає уявленням про сутність людини і її невід'ємні права.

Стоїцизм (грец. sto — портик (галерея з колонами в Афінах, де Зенон, засновник Стої, навчав філософії)) — філософське вчення, згідно з яким світ-космос перебуває в нескінченній пустоті, будучи живим сферичним тілом, розумною істотою, що організовує всі свої частини в доцільно упорядковане ціле.

Судова етика — галузь юридичної етики, яка досліджує комплекс моральних заборон і дозволів, зумовлених специфікою розгляду і вирішення в судових засіданнях кримінальних, цивільних, адміністративних справ.

Тальйон (лат. talio — помста, що досягається завданням однакової шкоди) — первісний звичай, який регулював відносини між кровнородинними колективами і зобов'язував родичів при здійсненні помсти керуватися нормами простої рівності.

Теологія (грец. theologia, від theos — бог і logos — слово, вчення) — сукупність релігійних доктрин про сутність і діяння Бога, що ґрунтуються на текстах, які вважаються божественним одкровенням.

Томізм (лат. Thomas — Фома) — напрям у схоластичній філософії й теології католицизму, для якого характерне прагнення поєднати християнське вчення з акцентованою увагою до прав розуму і здорового глузду.

Тотемізм (англ. totemism) — віра у спорідненість груп людей (роду, племені) з конкретними видами тварин, рослин, явищами природи.

Фаталізм (лат. fatalis — наперед визначений долею) — визнання панування над суспільством і людиною невідворотних сил, які наперед визначають їх долю.

Фетишизм (португ. fetiso — амулет) — віра в існування надприродних властивостей матеріальних об'єктів.

Фройдизм — сукупність шкіл, представники яких витлумачували різноманітні процеси і явища, що стосуються людини і суспільства, на основі психоаналізу.

Футурологія (лат. futurum — майбутнє і грец. logos — слово, вчення)

— наука про майбутнє людства.

Чесноти (доброчесності) — окремі позитивні моральні якості людей; загальна моральна характеристика особистості.

Честь — особливе моральне ставлення людини до себе, що виявляється в усвідомленні свого соціального статусу, роду діяльності й моральних заслуг, і відповідне ставлення до неї суспільства, яке рахується з її репутацією.

Щастя — стан найвищого внутрішнього вдоволення людини умовами свого буття, повнотою і осмисленістю життя, реалізацією свого людського призначення.

РОЗДІЛ III «Естетика»

Абстракціонізм – напрямок у мистецтві ХХ ст., прибічники якого відмовились від зображення форм реальної дійсності, насамперед у живопису.

Авангардизм – течія в мистецтві ХХ ст., що порвала з реалістичною традицією (експресіонізм, футуризм, сюрреалізм, дадаїзм).

Академізм – бережне відношення до традицій, високий професіоналізм, “імунітет” до модних, тимчасових навіювань у мистецтві.

Ампір – стиль у західноєвропейському мистецтві поч. ХІХ ст., сформувався при дворі Наполеона I, варіант пізнього класицизму – „стилю Людовика ХVІ”.

Антична естетика – естетична думка, що розвивалась у Стародавній Греції та Римі в VII-VI ст. до н.е. До VI-V ст. мала свої витoki у міфологічних уявленнях.

Античне мистецтво – назва давньогрецького та давньоримського мистецтва (поняття виникло в епоху Відродження). А. м. розвивалось у I тис. до н.е. – у першій половині I тис. н.е. Найбільшого розквіту досягло в Стародавній Греції у V-IV ст. до н.е.

Арабо-мусульманська естетика – сукупність естетичних ідей, що їх розробляли в епоху середньовіччя мислителі народів Сходу, що прийняли іслам і користались арабською як основною мовою.

Ареопагітики – релігійно-філософські твори V ст., підписані прізвищем Діонісія Ареопагіта, що жив в Афінах у I ст. н.е.

Архаїка – ранній етап розвитку будь-якого явища.

Архітектура – вид мистецтва метою якого є створення споруд, що відповідають утилітарним і духовним потребам людей.

Балет – вид мистецтва, що поєднує хореографію, музику та драматургічний задум, поданий у танцювально-музичних образах.

Бароко – напрям у західноєвропейській культурі XVII ст., що сформувався услід за кризою Відродження, характеризується складною урівноваженістю композицій, підвищеною експресивністю, намаганням сумістити реальність й ілюзії.

Види мистецтв – форми художньо-творчої діяльності, що склалися історично, відрізняються засобом матеріального створення художнього змісту твору.

Вівтар – жертовник; головне місце в християнському храмі, розташоване в східній його частині і відокремлене вівтарною перегородкою.

Відродження естетика – естетична думка, що сформувалась у період між Середньовіччям та Новим часом, яка вплинула на всі країни Заходу і багато країн Сходу у XIV-XVI ст. Цій естетиці притаманне ідеалізоване уявлення про людину як вільну особистість з необмеженим творчим потенціалом.

Вітраж – твір монументального мистецтва, композиція із різнокольорового скла та інших матеріалів, що пропускають світло, доповнюється розписом, гравіруванням.

Гармонія – тип відношень, для яких характерно: симетрія, співрозмірність, ритмічність, взаємодоповнення, що відповідають естетичним критеріям досконалості.

Геній художній – вищий ступінь творчого обдарування в образотворчому, сценічному та інших видах мистецтва.

Готика – стиль у західноєвропейському мистецтві XII-XVI ст., що прийшов на зміну романському стилю. Відрізнявся високим художнім стилем, панування ліній, вертикальним напрямом композицій, віртуозним поданням деталей, нерозривним зв'язком архітектури і скульптури.

Гравюра – друкований відбиток на папері з пластини, на яку нанесено малюнок.

Графіка – вид образотворчого мистецтва, куди входять малюнок та художні твори виконані друком – гравюра, літографія.

Давньоруська естетика – естетична думка XI-XVI ст. Мала два основних джерела: матеріально-художню культуру східних слов'ян та візантійську естетику, що прийшла на Русь у кінці X ст.

Декоративно-ужиткове мистецтво – вид мистецтва, що обслуговує побутові потреби людини та одночасно відповідає її естетичним вимогам, тобто несе прекрасне у повсякдення життя.

Дисгармонія – відсутність, або порушення гармонії, хаос. **Дизайн** – різновид художньо-технічної діяльності, що формує предметне середовище; художнє конструювання предметів, інтер'єрів, графічних комплексів,

Естетика побуту – сфера прояву естетичного відношення людини до дійсності у повсякденному житті: зовнішній вигляд, поведінка тощо.

Жанр – стійкий, загально сприйманий різновид художнього твору, що склався історично.

Живопис – вид образотворчого мистецтва, специфіка якого полягає у створенні за допомогою фарб, нанесених на тверду основу, образів дійсності, простору, часу.

Золотий перетин – математичне відношення пропорцій при якому ціле так відноситься до своєї більшої частки, як більша до меншої. Правило „золотого перетину” є поширеним законом архітектури, скульптури, живопису.

Ідея художня – втілена у творах мистецтва авторський замисел, думка, що відображає концепцію світу та людини.

Іконографія – суворо встановлена система зображень будь-яких персонажів або сюжетних сцен.

Імпресіонізм – напрямок в образотворчому мистецтві, музиці, літературі, фотографії кінця XIX – поч. XX ст. Назва походить від франц. – „враження” і виникла у 1874 р. після виставки картин Клода Моне.

Індійська естетика – естетична традиція, що зародилась в Стародавній Індії і досягла рівня розвинутих теорій в епоху Середньовіччя. Її особливостями є вираження емоційного начала в якості головного змісту мистецтва та ретельна розробка психологічних аспектів естетичного сприйняття світу.

Калокагатія – одне з головних понять античної естетики, що означає єднання, гармонію зовнішнього (тілесного) і внутрішнього (духовного), що є умовою краси індивіда.

Канон – система правил та норм, що панує в мистецтві в певний історичний період, закріплює конкретні образи у різних видах мистецтва.

Карикатура – галузь графіки в якій досягається викривальний, комічний або гумористичний ефект.

Картина – твір живопису, який має самостійне художнє значення і характеризується завершеністю.

Катарсис – термін античної естетики, що означає очищення. Цей термін увів Аристотель у вчення про трагічне, означає очищення духуза допомогою жаху і співчуття.

Класицизм – напрямок у мистецтві та відповідна йому естетична теорія XVI – поч. XIX ст. Притаманні раціоналізм, нормативність творчості, тяжіння до завершених гармонійних форм, монументальності, ясності і благородній простоті стилю, урівноваженості композицій.

Комічне – одна з основних категорій естетики, характеризується як результат контрасту, розладу, протистояння прекрасного і потворного, комічного і трагічного тощо.

Література – вид мистецтва, в якому матеріальним носієм образу є мова.

Майстерність – високий рівень володіння образотворчою культурою та технікою виконання.

Манера – характер виконання художнього твору окремим автором, його індивідуальний стиль.

Мистецтво – духовне освоєння дійсності людиною, що ставить за мету реформувати оточуючий світ і себе за законами краси.

Міра – регулятивний, нормативний принцип художньої діяльності, вихід за межі якого веде до втрати результату художності.

Міф – вважають, що це продукт усної народної творчості, колективної фантазії.

Міфологія – зображення природи, світу як таких, що населені живими істотами, що наділені магічними, фантастичними здібностями.

Модернізм – художньо-естетична система поч. ХХ ст., що відображає протиріччя між масовою і індивідуальною свідомістю.

Мозаїка – зображення або візерунок, виконаний з однорідних за матеріалом часток: камінь, смальта, керамічні плитки.

Народне мистецтво – синтетичне за характером мистецтво, пов'язане з трудовою діяльністю людини, відображає одночасно матеріальну і духовну культуру.

Народність мистецтва – категорія естетики що відображає сукупність взаємовідношень художньої творчості і досвіду народу.

Низьке – категорія естетики протилежна піднесеному, характеризує природні і соціальні явища, що мають негативну значимість, приховують у собі загрозу для людства.

Образ художній – специфічна для мистецтва форма відображення дійсності думок і почуттів художника. Образ зароджується в свідомості художника і відтворюється в його роботах.

Образотворче мистецтво – умовна назва видів пластичних мистецтв: живопису, графіки, скульптури, в основі яких лежить використання і творче переосмислення явищ реальної дійсності.

Оклад – декоративне покриття ікони або оправа книжки.

Партійність в мистецтві – явище класового в мистецтві, яке пов'язане з розвитком ідеології певних соціальних груп і класів, що

борються за політичну владу і духовне первенство.

Патетичне – категорія естетики, що відображує боротьбу низького і піднесеного.

Піднесене – категорія естетики, що характеризує естетичну цінність предметів та явищ, що мають велику позитивну значимість, приховують у собі великі потенційні сили.

Поп-арт – популярне, загальнодоступне мистецтво, яке справляє шокуючий ефект на людей, вихованих у класичних поняттях і образах.

Потворне – категорія естетики, протилежна прекрасному, вражає негативну естетичну цінність.

Прекрасне – категорія естетики, що характеризує явища з точки зору спів розмірності, симетрії, бездоганності та надає їм найвищої естетичної цінності.

Просвіти естетика – естетичні погляди представників європейського ідейного руху XVIII-XIX ст., що відрізнялися безмежною вірою у розум людини, критикою релігії, надією на гармонізацію відносин у суспільстві.

Реалізм – об'єктивне, правдиве відображення дійсності в мистецтві різними засобами з урахуванням специфіки різних видів художньої творчості.

Реалізм художній – творчий принцип, на підставі якого характери і обставини в художніх творах розкриваються з соціально-історичної точки зору.

Ремесло художнє – культура трудових, професійних і технічних прийомів художньої обробки різних матеріалів.

Риторика – теорія ораторського мистецтва, художнього слова взагалі, що склалась в античні часи.

Рококо – стиль в мистецтві Західної Європи XVIII ст. що розвивався у період між бароко і класицизмом. Більш притаманний архітектурі та декоративному мистецтву.

Романський стиль – напрямок у західноєвропейському мистецтві X-XII ст., зокрема в архітектурі. Характеризується злиттям могутніх конструкцій споруд з високою експресивністю багатофігурних скульптурних композицій.

Романтизм – ідейний і художній рух в європейській культурі кінця XVIII – поч. XIX ст. Виник під впливом подій Великої французької революції.

Сарказм – сатирична за спрямованістю, їдка іронія. **Сатира** – вид комічного, вкрай гостра форма комедійного, емоціональна критика.

Світогляд художника – особлива синтетична форма свідомості, крізь призму якої сприймається дійсність, відображена у творі мистецтва.

Свобода художньої творчості – вільна реалізація у процесі професійної діяльності художника його творчих амбіцій, ідеалів і задач, що мають суспільне значення.

Середньовічна естетика – естетика усіх середньовічних регіонів – Західної Європи, Візантії, Прадавньої Русі X-XIV ст. Має два хронологічних періоди – раннє і пізнє середньовіччя; два основних напрямки – філософсько-богословське та мистецтвознавче.

Символ художній – образ в якому завжди присутній конкретно визначений зміст, який автентично сприймається тим, хто для цього достатньо підготовлений.

Синтез мистецтв – органічна єдність художніх засобів і образних елементів різних мистецтв.

Скульптура – вид образотворчого мистецтва, специфіка якого в об'ємному перетворенні художньої форми у просторі.

Слов'янофілів естетика – філософсько-естетичні теорії поч. ХІХ ст., що склалися в межах розвитку консервативних тенденцій російськогоромантизму.

Сприйняття естетичне – вид естетичної діяльності, яке супроводжується естетичним хвилюванням.

Статуя – один з основних видів скульптури, об'ємне зображення людської фігури, або тварини.

Стела – вертикально встановлена кам'яна плита, надгробна або меморіальна з написами та зображенням.

Стиль в мистецтві – структурна єдність образної системи і художніх прийомів. Використовується для характеристики епохи, художніх напрямків.

Сюжет – динамічний аспект твору мистецтва, що розгортається з розвитком людських переживань, характерів, взаємовідносин.

Творчий метод в мистецтві – це система принципів, якими керуються у процесі створення витвору мистецтва. **Творчий процес** – духовно-практична діяльність художника, що скерована на створення художнього твору.

Тема – головний об'єкт зображення у мистецькому творі, результат художнього осмислення життєвих явищ.

Трагедія – різновид драматичного твору, дії якого розвиваються на основі трагедійного конфлікту.

Трагічне – категорія естетики, що відображує діалектику свободи і необхідності, найгостріші життєві колізії.

Форма і зміст – важливі складові будь-якого твору мистецтва, гармонічне поєднання яких – головний закон художньої творчості, необхідна умова художньо і соціально значимого художнього твору.

Фреска – техніка живопису по свіжій штукатурці.

Японська естетика – комплекс середньовічних уявлень у японській культурній традиції, створений на підставі давньої фольклорної творчості та елементів, запозичених і модифікованих з іноземних культур.

Навчальне видання

Філософія (етика, естетика, логіка): словник основних понять і термінів (для самостійної роботи здобувачів вищої освіти спеціальності 201 «Агрономія» денної та заочної форм навчання)

Укладач: **Марушак** Олександр Вадимович

*Технічний редактор Т.А. Жарова
Комп'ютерний набір і верстка О.В. Марушак,
Т.А. Жарова*

Формат 60x84 1/16. Ум. друк. арк. 3,1
Тираж __ прим. Зам. № _____

Надруковано у видавничому відділі
Миколаївського національного аграрного університету
54020, м. Миколаїв, вул. Георгія Гонгадзе, 9
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №4490 від 20.02.2013 р.